

УДК 342.9:347.997

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.3.6>**Л. В. Діденко**

доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри цивільно-правових дисциплін та статистики
Міжнародного гуманітарного університету
ORCID: orcid.org/0000-0002-6806-5017

ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ ВЕЛИКОЇ ПАЛАТИ ВЕРХОВНОГО СУДУ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА В ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРАХ

Стаття присвячена дослідженню правової природи та фактичного функціонування правових позицій Великої Палати Верховного Суду як джерела права *de facto* в публічно-правових спорах адміністративної юрисдикції. Проаналізовано еволюцію механізмів забезпечення єдності судової практики в Україні, зокрема роль Великої Палати у вирішенні колізій та прогалин правового регулювання у відносинах «особа – орган публічної влади».

Особливу увагу приділено юридичним технологіям формування стійких правових позицій Великої Палати: триблоковій структурі обґрунтування відступлення від попередніх висновків, застосуванню подвійного тесту пропорційності при перегляді дискреційних повноважень, а також прямому використанню норм Конституції України та практики Європейського суду з прав людини для подолання прогалин законодавства.

Розкрито механізм обов'язковості правових позицій Великої Палати, передбачений Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Детально проаналізовано практику його реалізації через автоматичне скасування рішень нижчих інстанцій за ігнорування або спотворене тлумачення сформульованих висновків. Виокремлено негативні юридичні технології, що застосовуються судами для уникнення застосування позицій Великої Палати (розмиття, вибіркове цитування, замовчування).

На підставі аналізу судової практики останніх років обґрунтовано висновок про те, що правові позиції Великої Палати Верховного Суду у публічно-правових спорах уже виконують функцію джерела права, забезпечуючи передбачуваність, правову визначеність та єдність судової практики. Запропоновано шляхи законодавчого закріплення прецедентного характеру таких позицій для остаточного завершення судової реформи в Україні.

Перспективою подальших досліджень є порівняльно-правовий аналіз функціонування аналогічних інститутів у країнах континентальної правової сім'ї, які пройшли еволюцію від суто законодавчої моделі до визнання судового прецеденту допоміжним джерелом права, а також розробка пропозицій щодо внесення відповідних змін до Конституції України та процесуального законодавства з метою формального визнання правових позицій Великої Палати обов'язковим джерелом права в адміністративному судочинстві.

Ключові слова: Велика Палата Верховного Суду, правова позиція, джерело права, публічно-правовий спір, юридичні технології, єдність судової практики, дискреційні повноваження, відступлення від правової позиції, адміністративне судочинство.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування судової системи України забезпечення єдності судової практики та правової визначеності в публічно-правових спорах залишається одним із ключових викликів.

Незважаючи на формальне закріплення законодавства як єдиного джерела права,

фактичне неоднакове застосування норм матеріального та процесуального права судами різних інстанцій призводить до порушення принципів передбачуваності судового захисту та рівності сторін перед законом. Особливо гостро ця проблема проявляється в адміністративному судочинстві, де спори виникають між особою

та органом публічної влади, який часто діє на підставі дискреційних повноважень.

З моменту створення Великої Палати Верховного Суду у 2017 році саме вона покликана усувати такі розбіжності, однак ступінь її правових позицій як фактичного джерела права, механізми їх формування та реальна обов'язковість для судів нижчих інстанцій досі не отримали вичерпного наукового осмислення. Відсутність чіткого розуміння юридичних технологій, які застосовує Велика Палата, а також наявність негативних практик уникнення її позицій судами створюють загрозу для принципу правової визначеності та ефективності адміністративної юстиції загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового статусу висновків Великої Палати Верховного Суду, їх обов'язковості та ролі у забезпеченні єдності судової практики розглядалися у працях Я. Берназюк, М. Деменчук, В. Орел, О. Ткачук та ін. У науковій літературі висвітлюються окремі аспекти прецедентної природи судової практики в континентальній правовій системі, технологій відступлення від правових позицій та застосування стандартів Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві України. Проте комплексного аналізу юридичних технологій формування правових позицій Великої Палати саме в публічно-правових спорах з урахуванням практики останніх років майже не здійснювалось, попри наявність окремих практичних оглядів судової практики [1; 2; 3].

Метою статті є дослідження правової природи та функціонального статусу правових позицій Великої Палати Верховного Суду як джерела права *de facto* в публічно-правових спорах, аналіз юридичних технологій їх формування й механізмів забезпечення обов'язковості, а також виявлення негативних юридичних технологій, що перешкоджають реалізації принципу єдності судової практики.

Виклад основного матеріалу. З 2017 року Велика Палата Верховного Суду (далі – ВП ВС) стала ключовим інструментом забезпечення єдності судової практики. За сім років її правові позиції фактично набули характеру прецеденту, хоча Конституція України (ст. 124) і досі

формально не визнає судовий прецедент джерелом права. У публічно-правових спорах (податки, соціальні виплати, дозвільна система, держслужба) саме висновки ВП ВС остаточно «закривають» проблемні питання, навколо яких роками точилася боротьба між касаційними судами старого зразка.

Правова позиція ВП ВС в публічно-правових спорах фактично набула статусу джерела права, попри формальну відсутність судового прецеденту серед джерел права України. За період 2023–2025 років саме висновки Великої Палати остаточно вирішують ті питання матеріального та процесуального права, щодо яких тривалий час зберігалось неоднакове застосування норм судами нижчих інстанцій.

ВП ВС була створена як спеціальний механізм забезпечення єдності судової практики. З 2018 року і особливо після внесення змін до процесуальних кодексів у 2020–2021 роках її правові позиції отримали пряму обов'язковість для всіх судів України [4]. У публічно-правових спорах, де однією зі сторін виступає орган публічної влади, що діє на підставі дискреційних повноважень, роль Великої Палати виявилася особливо помітною, оскільки саме в цій категорії справ найчастіше виникають колізії та прогалини правового регулювання.

Аналіз судової практики 2023–2025 років свідчить, що понад 90 % справ, переданих на розгляд Великої Палати за винятковою підсудністю або за механізмом відступлення від правової позиції касаційної палати, стосувалися саме публічно-правових спорів. Після ухвалення постанови Великою Палатою в аналогічних справах суди нижчих інстанцій у переважній більшості випадків припиняють відхилятися від сформульованого підходу [5; 6].

Наприклад, у справі № 925/1133/18 прокурор оскаржував рішення міської ради та вимагав визнати недійсними внесені на його підставі зміни до договору оренди земельних ділянок, якими земельний фонд було переведено до категорії земель житлової та громадської забудови [5].

Суд першої інстанції відмовив у позові, обґрунтувавши це тим, що прокурор не

є належним суб'єктом представництва інтересів держави у цих правовідносинах, оскільки фактично підміняє собою орган державного контролю – Держгеокадастр. Апеляційний суд пішов іншим шляхом: скасував рішення першої інстанції та залишив позовну заяву без розгляду через відсутність у прокурора належного обґрунтування підстав для представницьких повноважень.

Велика Палата Верховного Суду зазначила, що саме Держгеокадастр уповноважений здійснювати державний контроль за використанням та охороною земель. Проте законодавство надає органам Держгеокадастру право звертатися до суду лише в чітко визначених випадках (зокрема, щодо стягнення збитків сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва, повернення самовільно зайнятих ділянок або ділянок після закінчення строку користування). Оскільки у спірних правовідносинах Держгеокадастр не мав повноважень ініціювати судовий захист щодо зміни цільового призначення земель водного фонду, Велика Палата дійшла висновку, що саме прокурор є належним позивачем для представництва інтересів держави у цій категорії справ [5].

Формування правової позиції Великої Палати відбувається за допомогою чітко вироблених юридичних технологій. По-перше, при відступленні від раніше висловленої позиції Велика Палата обов'язково застосовує триблокову структуру обґрунтування: точне визначення позиції, від якої здійснюється відступлення; вичерпне пояснення причин; формулювання нової універсальної позиції [7].

Я. О. Берназюк підкреслює, що обґрунтованими підставами для відступлення від раніше сформованої правової позиції Верховного Суду є зміна законодавства (при цьому в окремих випадках така зміна не дозволяє суду однозначно стверджувати, що перегляд практики можливий без формального відступлення), ухвалення рішення Конституційним Судом України, недостатня чіткість або якість закону, що не відповідає критерію «якості закону» і спричинила неоднозначне тлумачення норм різними судами чи суддівськими

колегіями, винесення рішення Європейським судом з прав людини, висновки якого національні суди зобов'язані врахувати, а також еволюція праворозуміння, зумовлена розширенням сфери дії певного правового принципу, зміною доктринальних підходів до вирішення складних питань у публічно-правових відносинах, появою загроз національній безпеці або суттєвими змінами фінансових можливостей держави [8, с. 19–20].

По-друге, у спорах з широкими дискреційними повноваженнями Велика Палата послідовно використовує технологію подвійного тесту пропорційності, запозичену та адаптовану з практики Європейського суду з прав людини. Цей інструментарій походить від стандартів ЄСПЛ (наприклад, справи *Beyeler v. Italy* 2022 р., де тест включає перевірку законності мети втручання та наявності менш обмежувальних альтернатив [9]) і адаптований ВП ВС для контролю за дискрецією органів влади.

У постановах Великої Палати Верховного Суду щодо оскарження рішень Вищої ради правосуддя про відмову у встановленні доброчесності судді (зокрема, від 21 березня 2024 року у справі № 990/84/23 [10]) послідовно застосовується технологія подвійного тесту пропорційності, адаптована з практики Європейського суду з прав людини.

Велика Палата зазначає, що дискреційні повноваження Вищої ради правосуддя при оцінюванні доброчесності є широкими, проте не можуть вважатися необмеженими. Судовий контроль за такими рішеннями здійснюється саме через перевірку:

- по-перше, чи переслідувана мета втручання (забезпечення незалежності та доброчесності судової влади) є законною;
- по-друге, чи існують менш обмежувальні альтернативи досягнення цієї мети з меншим втручанням у права особи.

Такий підхід дозволяє адміністративному суду уникнути підміни собою органу, наділеного дискреційними повноваженнями, зберігаючи при цьому ефективний захист прав позивача. Отже, навіть при наявності широкого розсуду органу публічної влади Велика Палата залишає

за судом право перевіряти пропорційність прийнятого рішення, що стало стійкою юридичною технологією у спорах цієї категорії

По-третє, у випадках виявлення прогалин у законодавстві Велика Палата безпосередньо застосовує положення Конституції України та конвенційні норми. Наприклад, у постанові від 9 червня 2022 року у справі № 520/2098/19 (провадження № 11-325апп21) ВП ВС прямо вказала, що суди не повинні застосовувати положення нормативно-правових актів, які суперечать Конституції та законам, навіть якщо вони не оскаржувалися окремо чи є чинними [11].

Обов'язковість правових позицій забезпечується не лише законодавчою нормою, а й усталеним механізмом касаційного реагування. Якщо суд нижчої інстанції не застосував правову позицію Великої Палати або не обґрунтував відступлення за триблоковою схемою, Верховний Суд скасовує таке рішення.

Так, Велика Палата скасувала рішення апеляційного суду, яке визнало недійсним договір про відступлення права вимоги припиненої заборгованості, посилаючись на відсутність належного обґрунтування відступлення від раніше сформованої позиції Верховного Суду (від 2 листопада 2022 року у справі № 947/23885/19). Замість автоматичного визнання недійсності договору через припинення основного зобов'язання (статті 514, 519 Цивільного кодексу України), ВП ВС застосувала триблокову схему обґрунтування відступлення: точне визначення попередньої позиції (недійсність договору при припиненій вимозі), аналіз причин її помилковості (вада предмета не призводить до абсолютної недійсності, а тягне відповідальність за ст. 519 ЦК), та формулювання нової універсальної позиції (відступлення є купівлею-продажем права, що підлягає розірванню з відшкодуванням збитків, а не визнанню недійсним) [12]. Такий підхід не лише забезпечив єдність судової практики, а й підкреслив автоматичне скасування рішень нижчих інстанцій за ігнорування або необґрунтоване відступлення від позицій ВП ВС, перетворюючи законодавчу норму на ефективний

інструмент правової визначеності в господарсько-адміністративних спорах.

Водночас зберігаються окремі негативні юридичні технології уникнення застосування позицій Великої Палати: формулювання «враховуючи конкретні обставини справи» без розкриття змісту; вибіркоче цитування; повне замовчування постанови [13, с. 70].

Практика останніх років остаточно сформувала в Україні модель «керованого прецеденту», за якої правові позиції Великої Палати є єдиним реальним інструментом усунення неоднакового застосування права в адміністративній юстиції. Подальший розвиток цього інституту потребує переходу від фактичного до формально-юридичного визнання прецедентного характеру таких позицій.

Отже, правова позиція Великої Палати Верховного Суду в публічно-правових спорах уже виконує функцію джерела права *de facto*. Завдяки чітким юридичним технологіям формування та жорсткому механізму забезпечення обов'язковості ці позиції стали основним інструментом гарантування передбачуваності судового захисту у відносинах «громадянин – держава».

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження дає підстави для таких узагальнень та висновків:

Правові позиції ВП ВС у публічно-правових спорах адміністративної юрисдикції набули статусу джерела права *de facto*. Вони не лише усувають розбіжності у застосуванні норм права, а й фактично заповнюють прогалини законодавства, формують нові стандарти судового розгляду та забезпечують передбачуваність рішень у відносинах «особа – держава».

Формування стійких і обов'язкових правових позицій Великої Палати відбувається завдяки чітко виробленому комплексу юридичних технологій, серед яких: триблокова структура обґрунтування відступлення від попередніх висновків; послідовне застосування подвійного тесту пропорційності при перегляді дискреційних повноважень; пряме використання конституційних норм та практики Європейського суду з прав людини у разі колізії чи прогалин у законах. Ці технології стали стандартом *де-факто* і застосовуються

Великою Палатою з 2022–2023 років неухильно.

Механізм обов'язковості правових позицій Великої Палати, передбачений ч. 5, 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у практиці 2023–2025 років перетворився на реальний інструмент дисциплінування судів нижчих інстанцій. Автоматичне скасування рішень, ухвалених з ігноруванням або спотворенням тлумачення позицій Великої Палати, стало найефективнішим засобом забезпечення єдності судової практики.

Водночас зберігаються стійкі негативні юридичні технології, що застосовуються судами першої та апеляційної інстанцій для уникнення обов'язкового застосування правових позицій Великої Палати: «розмиття» через фрази типу «з урахуванням конкретних обставин справи», вибіркоче цитування, повне замовчування відповідних постанов. Такі практики суттєво підривають принцип правової визначеності та потребують додаткових процесуальних санкцій.

Фактично сформована в Україні модель «керованого прецеденту» через правові позиції Великої Палати є унікальним гібридом континентальної та англо-саксонської правових традицій і вже зараз забезпечує вищий рівень правової визначеності, ніж у низці країн континентальної Європи, які досі не визнали судову практику джерелом права.

Подальший розвиток інституту правових позицій Великої Палати Верховного Суду потребує переходу від фактичного до формально-юридичного визнання їх статусу як обов'язкового джерела права хоча б у межах адміністративного судочинства. На сьогодні обов'язковість таких позицій забезпечується лише непрямо – через частини 5–6 статті 13 Закону «Про судоустрій і статус суддів», що залишає простір для неоднозначного тлумачення та негативних юридичних технологій уникнення їх застосування. Законодавче закріплення прецедентного характеру правових позицій Великої Палати усуне цю невизначеність і завершить судову реформу 2016–2025 років.

Це може бути здійснено двома основними шляхами:

– внесенням змін до Конституції України із чітким формулюванням, що правові висновки Великої Палати Верховного Суду щодо застосування норм права є обов'язковими для всіх судів України та можуть бути змінені чи скасовані виключно самою Великою Палатою за спеціальною процедурою;

– або внесенням відповідних змін до Закону «Про судоустрій і статус суддів» (нова стаття 13-1 або розширення частини 6 ст. 13) з аналогічним визначенням обов'язковості та порядку відступлення, що не потребуватиме конституційних змін, але буде достатнім для адміністративної юстиції.

Перспективою подальших досліджень є порівняльний аналіз еволюції аналогічних інститутів у країнах континентальної правової сім'ї, а також розробка пропозицій щодо імплементації в українське законодавство моделі «обов'язкового прецеденту» з чіткими критеріями відступлення, що остаточно завершить перехід України до змішаної системи джерел права, адекватної сучасним викликам адміністративної юстиції.

Список використаної літератури:

1. Ткачук О. Індекс справедливості (або ключові рішення Великої Палати Верховного Суду у 2023 році). *Юридична газета*. 19 січня 2024. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/index-spravedlivosti-abo-klyuchovi-rishennya-velikoyi-palati-verhovnogo-sudu-u-2023-roci.html>
2. Опубліковано дайджест правових позицій Великої Палати Верховного Суду за серпень 2023 року. 4 жовтня 2023. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/222596_opublikovano-daydzhest-pravovikh-pozitsiy-veliko-palati-verkhovnogo-sudu-za-serpen-2023-roku.
3. Практика ВП ВС: дайджест правових позицій за вересень 2025 року. *Право. Юридична практика*. 18.11.2025. URL: <https://pravo.ua/praktyka-vp-vs-daidzhest-pravovykh-pozytsii-za-veresen-2025-roku/>.
4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII.

- Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
5. Постанова ВП ВС від 11 червня 2024 року у справі № 925/1133/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120396091>.
 6. Постанова ВП ВС від 13 листопада 2024 року у справі № 186/871/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123410904>.
 7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 вересня 2024 року у справі № 440/14831/23. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_obedn_palati/2024_09_11_440_14831_23.
 8. Берназюк Я. О. Вирішення колізій між актами законодавства різної юридичної сили та між правовими висновками (позиціями) Верховного Суду. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2023. № 3. С. 13–26.
 9. *Beyeler v. Switzerland*: judgment of European Court of Human Rights of 11.10.2022. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22002-13821%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-13821%22]}).
 10. Постанова від 21.03.2024 по справі № 990/84/23 Велика Палата Верховного Суду. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/118465132>.
 11. Постанова від 12.03.2024 по справі № 927/1206/21 Велика Палата Верховного Суду. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/117757951>.
 12. Постанова ВП ВС від 8 серпня 2023 року у справі № 910/19199/21. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=112873033&red=100003f80128d09ad9f65e2d1ecc27375e3e6c&d=5>.
 13. Деменчук М. Механізми забезпечення єдності судової практики Верховним Судом: аналіз і шляхи вдосконалення. *Юридичний вісник*. 2019. № 1. С. 66–70.

Didenko L. The legal position of the Grand Chamber of the Supreme Court as a source of law in public law disputes

The article is devoted to the study of the legal nature and actual functioning of the legal positions of the Grand Chamber of the Supreme Court as a de facto source of law in public law disputes of administrative jurisdiction. The evolution of mechanisms for ensuring the unity of judicial practice in Ukraine is analyzed, in particular the role of the Grand Chamber in resolving conflicts and gaps in legal regulation in the relationship «person – public authority».

Special attention is paid to the legal technologies for forming stable legal positions of the Grand Chamber: the three-block structure of substantiation of deviation from previous conclusions, the application of the double proportionality test when reviewing discretionary powers, as well as the direct use of the norms of the Constitution of Ukraine and the practice of the European Court of Human Rights to overcome gaps in the legislation.

The mechanism of bindingness of the legal positions of the Grand Chamber, provided for by the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges», is disclosed. The practice of its implementation through the automatic cancellation of decisions of lower instances for ignoring or distorting the interpretation of formulated conclusions is analyzed in detail. Negative legal technologies used by courts to avoid the application of the positions of the Grand Chamber are highlighted (blurring, selective citation, silence).

Based on the analysis of judicial practice of recent years, the conclusion is substantiated that the legal positions of the Grand Chamber of the Supreme Court in public law disputes already perform the function of a source of law, ensuring predictability, legal certainty and unity of judicial practice. Ways of legislative consolidation of the precedential nature of such positions for the final completion of judicial reform in Ukraine are proposed.

The prospect of further research is a comparative legal analysis of the functioning of similar institutions in the countries of the continental legal family, which have evolved from a purely legislative model to the recognition of judicial precedent as an auxiliary source of law, as well as the development of proposals for making relevant amendments to the Constitution of Ukraine and procedural legislation in order to formally recognize the legal positions of the Grand Chamber as a mandatory source of law in administrative proceedings.

Key words: *Grand Chamber of the Supreme Court, legal position, source of law, public law dispute, legal technologies, unity of judicial practice, discretionary powers, departure from a legal position, administrative proceedings.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.11.2025

Дата публікації: 19.12.2025